

Kondor Attila:

Fölnevelni magunkban az igazságot

Művészet és teória: Szemjon Frank és Pavel Florenszkij kötetei

Műértő 2010. június.

Az elmúlt évtizedek képzőművészetének legnagyobb horderejű változása nem új irányzatok vagy teoretikus nézőpontok megjelenése volt, hanem a művészeti élet technokratikus professzionalizálódása, amely a korábban üzletellenes intenciókkal született műfajokat is – mint az installáció vagy a kísérleti videó – könnyedén domesztikálta. Az áprilisi Műértő nagy figyelmet szentelt Morozov, Scsukin és Tretyakov kollekcióépítő tevékenységének, magától értetődőnek tűnik összevetni a modern műgyűjtés „hőskorával” a jelent. A progresszív irányzatok fölkarolásával az orosz gyűjtők az egyetemes művészettörténet alakulására olyan befolyást gyakoroltak, amiről ma csak álmodhatnak a kortárs műgyűjtők.

Miért épp orosz mágánások bizonyultak ilyen előrelátóaknak? Vajon mi lehetett az oka ennek a hallatlan gyűjtői bátorságnak? Önmagukban sem az üzleti célok, sem a személyes ambíciók nem magyarázhatnak meg ilyen teljesítményeket. Ha a jelenség mögött ható mélyebb okokat kezdjük vizsgálni, a korszellem kifejezés élő tartalommal telítődik.

Az irodalomtól függetlenné váló orosz filozófia Vlagyimir Szolovjov nyomán kibontakozó nagy korszakának fő képviselői a vallásfilozófus Merezskovszkij és Bergyajev, az irracionalista Sesztov, a módszeres metafizikát építő Losszkij, a filozófiát tudományos szigorral művelő Szemjon Frank és a sokoldalú tehetsége miatt orosz Leonardónak is nevezett Pavel Florenszkij voltak. Tevékenységük során a filozófia az orosz szellemi életet meghatározó diszciplínává vált a XIX-XX. század fordulóján. Ennek az intellektuális közegnek az erejét jelzi, hogy

közvetett hatása is elég volt egy olyan nyitott szellemi légkörhöz, amelyben a nagy gyűjtemények ideái is megfoganhattak.

A bolsevik forradalom után még a modern művészetekénél is mostohább sors várt a másként gondolkodókra: halálbüntetés alternatívájával utasították ki őket hazájukból. Akik nem kerültek a „filozófushajó” utasaiként ismert száműzöttek közé, később a sztálini terror áldozatai lettek. Az, hogy a teoretikus jégkorszakot a művészetek kertjei sem vészelhették át, figyelmeztető a jelen számára is. A hirtelen intellektuális és fizikai diaszpórába kerülés és a világ felét ellenőrzése alatt tartó szovjet egyenkultúra megakadályozta, hogy természetes módon bekerüljenek a nemzetközi szellemi élet mozgásaiba, ám az életművek mindennek dacára elkészültek. Emellett tapasztalati tény a filozófiatörténetben, hogy az igazán jelentős bölcselet gyakran utóéletében fejt ki hatását, mint Schopenhauer vagy Kierkegaard esetében. Csak remélhetjük, hogy korunk megérett az orosz filozófia nagy korszakának befogadására. Bíztható jelnek vehetjük, hogy Pavel Florenszkij Ikonosztázának új, immár a teljes kritikai kiadáson alapuló fordításával egy időben megjelent Szemjon Frank A társadalom szellemi alapjai című műve is. (A kötetben található monografikus tanulmány Szombath Attila filozófus, Frank nemzetközi rangú kutatójának a munkája.)

A két mű eltérő hangvétele és témája ellenére számtalan ponton elősegíti egymás értelmezését. Mindkettőt egy nagyobb ciklus részének szánta szerzője. Azonban míg az Ikonosztáz csak töredéke maradt a Kultusz filozófiája címen tervezett nagy műnek (és csak évtizedekkel a szerző halála után jelenhetett meg), addig Frank könyve az Oroszországban kiadott ismeretelméletét (A tudás tárgya, 1915) és filozófiai lélektanát (Az ember lelke, 1917) tartalmazó trilógia záróköteteként jelent meg 1930-ban Berlinben.

Florenszkij univerzális tehetség volt: matematikus, mérnök-fizikus, filozófus és ortodox atya. Hazájában maradv a legkisebb megalkuvás nélkül, állandó támadások közepette dolgozott kivégzéséig, amit valószínűleg csak nélkülözhetetlen technikai és természettudományos felfedezései miatt halasztottak 1937-re. Nemcsak az ikon teológiáját újíttotta meg, hanem a rendszer által egy ideig megtűrt avantgárd művészek között is óriási figyelmet kapott a VHUTEMASZ professzoraként.

Frank univerzalizmusa viszont módszeres és koncentrált gondolkodói munkáján keresztül nyilvánult meg, annak ellenére, hogy neki sem jutottak nyugodt alkotóköörülmények. A nemzetiszocialista fordulat után származása miatt el kellett hagynia Németországot is. Franciaországban majd Angliában élt és dolgozott 1950-ben bekövetkezett haláláig.

Társadalomfilozófiájában a megismerés által kívánja legyőzni a „szkepticizmus minden erőnkét felemésztő kábulatát”. Frank szerint a „modernizációs kísérletek”, a forradalmak és diktatúrák rémálomszerű megvalósulása mögött a praktikus ember közönye és megvetése áll a társadalmi lét örök és univerzális alapjainak megismerése iránt. Ez az absztrakt gondolati sémákban való megrekedés következménye, ami egy részeredmény abszolutizálásával önkényes és egymásnak ellentmondó megoldásokra vezet. A szociológia, a naturalizmus, a relativizmus, a történetfilozófia kritikájában sorra kimutatja a zsákutcák veszélyeit. Ha a fenomenikusát, a mérhetőt kizárólagos valósággá tesszük minden idealitást és univerzalitást pusztá agyszüleményként kezelve, akkor kisemmizzük, színeitől fosztjuk meg az adott jelenséget. „Igazán és konkrétan csak az egész létezik”, a részleges „csak az egész háttéréből, annak sajátos kifejeződéseként” ragadható meg. A filozófia tehát nem a legelvontabb, hanem éppen a leginkább konkrét tudomány. Absztrakt társadalmi modellek gyártása és másokra erőszakolása helyett azt javasolja, saját magunkon kell kezdeni és végigvinni a munkát, „fölnevelni magunkban az igazságot”.

Ezen a ponton ér össze Frank társadalmi alapvetése Florenszkij központi teóriájával: az ikon nem csupán műalkotás, hanem metafizikai tapasztalat hordozója és közvetítője. Nem lehet önkényes esztétikai kísérletezés, mert annak a tanulságát hordozza, aki fölnevelte magában az igazságot.

(Pavel Florenszkij: Az ikonosztáz, Typotex, Képfilozófiák sorozat, Budapest, 2005, 230 oldal, 2500 forint; Szemjon L. Frank: A társadalom szellemi alapjai, Kairosz, Budapest, 2005. 330 oldal, 3800 forint)